

Gyarmatiság, rasszizmus és erőszak az 1950-es években

Megjegyzések és dokumentumok 1956 globális összefüggéseiről

Magyarország ismételten az 1956-os felkelésről való megemlékezés évét éli. Az országban pregnáns jobboldali kormányzati propaganda kíséretében emlékeznek meg az ötvenes évek politikai elnyomásának áldozatairól és a felkelés napjainak eseményeiről. A rendszerváltás óta újra felerősödött a „nemzeti áldozati” kép: a hősiesség, a nemzeti kiszolgáltatottság és a megszállás elleni küzdelem sajátos narratívája, amely immár minden tekintetben mélyen intézményesült, s amely az ötvenes éveket összekapcsolja a korábbi időszakokkal. Ennek eredményeként átíródtak a történelemkönyvek, folyik a személyes és megélt emlékezet fölhasználása és (újra és újra)strukturálása. Az internetes oldalak például 1956 kapcsán tematikus forgatókönyveket ajánlanak az iskoláknak, megadva a fő emlékezési pontokat és a legfontosabb állításokat a „méltó” ünnepléshez. Egy népszerű iskolai internetes oldal pl. a következőket javasolja az ünnepi műsorba:

A „férfiak” szürke lódenkabátban és kék svájcisapkában egyenként, különböző helyekről lépnek fel a színpadra.

Férfi 1.: A második világháború utolsó éveiben a németek ellen harcoló szövetségesek – angolok, amerikaiak, oroszok – megegyeztek a háború utáni Európa felosztásáról. Nyugat-Európa angol-amerikai, Kelet-Európa, így hazánk is, a Szovjetunió (sic!) befolyása alá került.

Férfi 2.: 1945 áprilisában Magyarországon véget ért a háború. Az ország romokban hevert. A magyar munkások, parasztok, értelmiségiek óriási erővel láttak hozzá a haza újjáépítéséhez. Az országot szovjet csapatok szállták meg, akik függetlenséget, szabadságot, jólétet hirdettek, de valójában zsarnokság nyomorította az embereket.

Férfi 3.: Hazánk vezetője Rákosi Mátyás lett, aki igazi zsarnok módjára vezette az országot. Aki más véleményen volt börtönbe, ’átnevelő

táborba ’ került vagy kivégezték. Megszüntette a többpártrendszert, csak a kommunista párt működhetett. Az összes újságot, könyvet, filmet szigorú cenzorok vizsgálták. Tilos volt engedély nélkül külföldre utazni. A falusi emberektől elvették terményeiket, állataikat. Engedély nélkül még malacot sem lehetett vágni.

(<http://sulihalo.hu/pedagogus/iskolai-forratokonyvek-szovegkonyvek/4744-az-1956-os-forradalom-emlekmusor>)

Ezt a valós szenvedésekre és történeti sorsfordulókra hivatkozó, ám mégis hamis, (mert) leegyszerűsítő, „európázó” és önsajnáló nemzeti-áldozati és „totalitarizmus”-képet nem azért idézzük fel, mert itt és most vitatkozni szeretnénk vele. Azért tesszük, hogy megmutassuk, mi hiányzik belőle. Nem a belső fejlődés eredményeinek elhallgatását tesszük szóvá, nem a földosztás, a termelőeszközök szocializálásának, az analfabetizmus felszámolásának stb. elhallgatását rójuk fel. „Csak” azt kívánjuk illusztrálni, hogy a *mainstream* ideológiai konstrukció miként iktatja ki a történeti megemlékezésből a (késő)gyarmati terrort, ami a világ népességének óriási területeit érintette. Amint ezt a globális fordulatot megtesszük, s többek között kilépünk a nemzeti-áldozati önsajnálattól, és helyi történeteinket a globálisan megélt társadalmi tapasztalatok alapján építjük fel, akkor újra kell, kellene gondolnunk, hogy milyen valós strukturális tényezők vezettek el a tömeges politikai erőszakhoz, a nemzeti szuverenitás elvesztéséhez. Külön fontos számunkra, hogy ezzel eloszlassuk azt az elnyomó és torz képet, ami szerint a Nyugat erkölcsi felsőbbrendűsége a náciizmus ellenére is fenntartható – mintha elhallgatható lenne, hogy a fasizmus, majd a gyarmati rendszer felszámolásában a Szovjetunióknak meghatározó történelmi szerep jutott. E tény hangsúlyozása különösképpen az ötvenes évekre vonatkozóan fontos, midőn a Nyugat a „kommunista-orosz rabságban” élő kelet-európai nemzetek számára a vágott politikai szabadság letéteményeseként kerül ábrázolásra... A „szabad világ”, persze, csalóka vágyalomnak bizonyult Kelet-Európa számára, hiszen mi – a Nyugatot dicsőítő narratíva szerint – „nem voltunk fontosak számukra”, s tulajdonképpen sorsunkra hagytak bennünket.

Ezt az emlékezetbeli csavart vagy kihagyást példázza a zámolyi romák esete 2000-ben. Ennek kapcsán Böröcz József megmutatta, hogy a liberális értelmiség a zámolyi romák üldöztetés és kiszolgáltatottság előli menekülése ürügyén mennyire tévesen apellált a „szabadságtisztelő”, morálisan felsőbbrendű franciák vendégszeretetére (Böröcz 2016). Ez az „emlékezetkiesés” összefüggést mutat az évtizedekkel korábbi eseményekkel. Akkor (és ma is még) az értelmiségiek törölték mentális térképükről, hogy az ötvenes évek közepén tombolt az algériai háború, amely egymillió áldozatot követelt. Akkor a francia állam, főként a helyi gyarmatosító lakosság érdekében, egy pillanatil sem habozott, hogy Algéria feladása helyett – minden jogi skrupulust

félretéve – a civilek, lázadók és tüntetők elleni terror, a tömeges kínvallatás mellett döntsön, amint azt J. Nagy László „Az Algériai háború, 1945–1962” című monográfiájában (Szeged, 2010) oly nagyszerűen elemzi. Ezek az írások arra figyelmeztetnek, hogy a sematikus „totalitarizmus”-kép nyugati referenciájával komoly probléma van. Hiszen fölmerül a kérdés, hogy miképpen értelmezzük a gyarmati terrort és annak mechanizmusait 1956-ban (is!), mit jelentett az számunkra, s hogyan függött össze saját politikai történetünkkel. Mint az alábbi összeállításból is kiviláglik, a gyarmati politikai erőszak sok elemében – formálisan – hasonlított az osztálytermészetében eltérő kelet-európai elnyomásra (átnevelő és büntető táborok, parasztok elűzése, a nemzeti függetlenség sárba tiprása, politikai elnyomás és cenzúra), a társadalmi progresszió mozzanata ugyanakkor az elnyomásnak ebből a formájából teljesen hiányzott (a cél csak a gyarmatosító telepések tulajdoni és hatalmi privilégiumainak fenntartása és kiépítése volt), és olyan szintű intézményesült rasszizmus jellemezte, amely csak a náci korszakban volt megfigyelhető.

A blokk, amelyet a történeti narratívák újragondolása érdekében állítottunk össze, releváns szövegeket (két dokumentumot és egy rövid elemzést) tartalmaz az ötvenes évek kritikai értelmezéséhez.

E helyütt jelenik meg először teljes terjedelemben Aimé Césaire Maurice Thorezhez írt levele. Césaire, költő és politikus, Martinique szülőtte és kommunista képviselője a francia parlamentben, 1956. október 24-én írta az itt közreadott levelet a Francia Kommunista Párt főtitkárához, amelyben lemondott párttagságáról. A levelet 1969-ben részben már megjelentette magyarul az *Eszmélet* néhai tanácsadója és szerzője, Marton Imre, aki több munkájában is foglalkozott a posztkoloniális kritika úttörő gondolkodóival, többek között Frantz Fanonnal, Léopold Sédar Senghorral és Aimé Césaire-rel. (*Eszmélet és téveszmék a harmadik világban*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.) E munkák igen fontosak számunkra, hiszen jól mutatják, hogy a Césaire által képviselt harmadik világbeli baloldali kritikai értékelés akkoriban kezdett gyökeret verni. Sőt, a kibontakozó *négritude*-mozgalom eszméit, a korszak ideológiai kritikája mellett, bizonyos értelemben terjesztették is a hatvanas és hetvenes években. Sajnos, Marton munkásságának hatása korlátozott volt. Ezért (is) fordulhat elő, hogy mindmáig korlátozott maradt a szellemi érintkezés a kelet-európai és az ún. harmadik világbeli baloldali és kritikai irányzatok között. Ez nem egyszerűen felejtés, hiszen ez alapozta meg a kelet-európai szocializmus hibás történeti értékelését, ami által hozzájárult a kelet-európai baloldal tévesztéséhez. Tulajdonképpen szellemi csapdába kerültünk azzal, hogy az ötvenes évek terrorja kapcsán hallgatólagosan jóváhagytuk az ideológiai ellenfelek egyoldalú „kommunistázását” „totalitarizmus”-ellenes kampányát, miközben a nyugati hatalmak örjöngése elfelejtődött. Ugyanis nemcsak az volt a kérdés, hogy ténylegesen megtörténtek-e

a felemlegetett atrocitások Kelet-Európában (ez nem is lehet vita tárgya, miközben, persze, pontosan kell tudni őket értelmezni), hanem az is, hogy a koloniális alapú nyugati kapitalizmus és annak elsődleges szellemi-politikai képviselői, miképpen hallgattak és manipulálták a világ közvéleményét súlyos történelmi bűnsorozatokkal kapcsolatban.

Sőt, mint azt Césaire leveléből megtudjuk, az adott koloniális kor-szellem öröksége, a különben anticolonális francia kommunista párt nyelvi világát és politikai manőverezését is befolyásolta. Más szóval, a baloldalt is sokszor magával ragadó gyarmati-gyarmatosító vagy civilizatorikus tudat nem engedte meg, hogy a gyarmati népek emberi-társadalmi tapasztalata szervesen beépüljön a nyugati baloldal irányzataiba. Ez a hiány pedig megakadályozta, hogy világossá váljon: a rasszizmus és a gyarmati elnyomás Afrikában vagy Ázsiában minőségileg meghaladta a nyugati munkásosztály terhet, ott másféle társadalmi és politikai konstellációk alakultak ki, és ezért másmilyen szolidaritási politikát kellett volna kialakítani. Césaire hangsúlyozza: a nyugati kommunista mozgalom még a kelet-európai tapasztalatot sem tudta megfelelően kezelni, és megfelelően feldolgozni azt, hogy az emberektől elszakadt helyi bürokráciák Kelet-Európában időlegesen „rémálommá” tették a világ oly nagy részén dédelgetett álmot: a szocializmust. E kettős kritika akkoriban Césaire teljes marginalizálódásához vezetett, de a hetvenes évektől a kontinensünkön megfigyelhető „európaizálódás” és végül a kelet-európai szocializmus összeomlása őt, illetve e kettős kritikát igazolta. Baj volt az európai tudattal, és baj volt a szocializmussal, miközben keresni kellett volna a haladó és globálisan is emancipatórikus alternatívát a baloldali progresszió keretében. Ami nekünk itt, Kelet-Európában különösen nehéznek bizonyult. Összességében ugyanis a baloldal alig tudott valamit kezdeni a globális hierarchiákkal. A hangsúlyt a modernizációs versenyre helyezte, s így kritikája értlenné vált. Noha ennek okaival tisztában vagyunk, mégis – vagy éppen ezért – érdemes Césaire sorait újravenni és átgondolni.

Az összeállítás másik része egy, a közelmúltban feltárt gyarmati-állami terrorral kapcsolatban közöl két szöveget. Az első egy történeti elemzés az Angliában élő Füredi Ferencről a Kenyában kitört Mau Mau-lázadás társadalmi hátteréről. A szerző 1989-ban megjelent könyvének (*The Mau Mau War in Perspective*. London, James Currey, 1989) bevezető fejezetét adjuk közre; e mű máig a kérdéskör egyik legfontosabb feldolgozása. Ebben a szövegben nemcsak az fontos, hogy Füredi megvilágítja, a britek milyen „technikákat” használtak a helyi tulajdonviszonyok megváltoztatása érdekében, milyen módon próbáltak egyre több kényszermunkát kisajátítani, s mi vezetett el végső soron a lázadáshoz. Hanem annak is jelentősége van, hogy egy 1956-ban gyermekként emigrált szerző foglalkozott ezzel a kérdéssel. Néhány jelesebb gondolkodót leszámítva ugyanis, az '56-os emigráció alig-alig

kérdőjelezte meg a befogadó, nyugati közeg politikai viselkedését, és vagy apológiát írt a nyugati világ felsőbbrendűségéről, vagy a „kommunizmus kritikája” mögé bújva, akár még szélsőjobbra is kimerészkedett. Számunkra nem érdektelen például, hogy 1962. augusztus 22-én az Algériát végül feladó De Gaulle-t az OAS három magyar emigránst magába foglaló és az algériai gyarmatosító lakosságot képviselő csoportja akarta meggyilkolni, a függetlenség megadása miatt. Erről a csoport egyik tagja, a francia állampolgárságú Marton Lajos a 2000-es években könyvet írt, „Meg kell ölni De Gaulle-t” címmel, amiben továbbra is sajnálkozik a terrorista cselekmény sikertelensége miatt. Talán éppen az '56-os emigráció (részben érthető szociológiai okok miatt is) az egyik kulcsszereplő abban, hogy a hetvenes évektől nem sikerült fellelni a globálisan is érvényes kapcsolódási pontokat a nemzeti tiltakozás és a társadalmi haladás között. Létrejött egy hamis és sematikus 1956-narratíva, és nem sikerült olyan kritikai távlatot kialakítani, amely reflektált volna és pontos összehasonlításban értelmezte volna a kelet-európai és az afrikai vagy ázsiai tapasztalatokat. Fűredi műve ebből a szempontból kivétel, s érdemes átgondolni alaposabban, hogy munkássága – a paraszti lázadás és a brit terror materialista elemzésén túl – milyen szellemi perspektívákat nyit számunkra.

A közreadott blokk egyik hangsúlyos eleme Caroline Elkins amerikai történész tanúvallomása a *Londoni Legfelsőbb Bíróságon*. E vallomásra azután került sor, hogy 2009-ben, a Mau Mau lázadás kapcsán, öt idős kenyai kártérítési pert indított az ötvenes években elszenvedett kínzásuk (pl. kasztrálás) miatt a brit állammal szemben, amit négy évi pereskedés (és egyikük időközbeni sajnálatos halála után) megnyertek. Ekkor a brit állam elismerte felelősségét, és 20 millió font kártérítést fizetett. A történelmi pert most újabb per követi, amely 2016 májusa óta negyvenezer ember képviseletében zajlik. Ennek a per, persorozat történelmi, politikai és morális jelentőséggel bír, és ezért is fontos, hogy lapunk foglalkozzon vele.

A per jelentőségét leginkább az adja, hogy a brit kormányt először lehetett rábírní arra, hogy a BBC *White Terror* című dokumentumfilmjében is érzékletesen bemutatott szenvedések és életre szóló traumák jóvátétele érdekében valamit tegyen az áldozatokért, és elismerje jogi felelősségét. Ezzel megnyílt a jogi út más áldozatok számára is. Várható, hogy a korábbi elbukott kísérletek után újabb próbálkozások lesznek a rendkívül széles körű gyarmati terror mentetegetésére. Csupán illusztrációképpen soroljuk fel az érintett területek egy részét: Kenya, Malajzia, Indonézia, Malawi, Ruanda, Algéria, Kongó, Madagaszkár, Vietnam. Ezek a perek a gyarmatosító államokat – s furcsa mód még a gyarmatosítottakat is –, illetve a történészeket arra fogja késztetni, hogy további feltáró munkát végezzenek, és mint a kenyai esetben, az elzárt vagy eltüntetett iratok egy része előkerüljön. A történészek végre a maga teljességében fogják látni a gyarmati elnyomó mecha-

nizmusokat, amelyek meg fogják döbbsenteni a hamis, eurocentrikus történelmen felnövekedett olvasókat. Akárcsak e sorok szerzőjét, mélyen meg fogják rázni azok az Elkins tanúvallomásban is szereplő, és azóta sokszorosan alátámasztott tények, hogy a churchilli Egyesült Királyság az ötvenes években Pipeline-nak nevezett koncentrációtábor-rendszert működtetett, s a „csőben” foglyok ezreit kínozták, ölték meg, vetették alá tudatos és szisztematikus agymosásnak, csak azért, hogy szembeforduljanak mozgalmukkal, amit a szabadságért, földjeik visszaszerzéséért folytattak. Évtizedekkel az események után – tanulva a történelemből – nézzünk szembe a tényekkel: a Brit Birodalmat, a Francia Köztársaságot, a Belga Királyságot, a salazari Portugáliát és az USA-val az élen még sorolhatnánk a nyugati országokat –, súlyos, emberiség elleni bűnökért terheli a felelősség. Azért, mert a helyi elnyomó erőkkel együtt rezervátumokba kényszerítettek embermilliókat, nők ezreit erőszakolták és verték meg, gyermekeiket brutálisan megölték, s olyan kényszermunka-rendszereket üzemeltettek, amelyek legfeljebb a náci munkatáborokkal hozhatók rokonságba.

Melegh Attila